

Dobroslav Elezović
Split

O KANJUŠU

Kanjuš kao jezični pojam, zajedno s izvedenicama kojima je on osnov, živi danas u govoru primorskog stanovništva, ali ne u prvotnom smislu, tj. ne u oblasti ribarstva. Kanjuš kao institucija, odnos, nestao je otprilike po svršetku posljednjeg rata, zadržavši se ponegdje — ali i to simbolično — u krugu ribarske družine.

Svrha je mog prikaza da osvijetli tu pojavu od povijesne do jezične strane.

Leksika

Od osnovne riječi »kanjuš« tvore se izvedenice: *kanjušar*, *kanjušit*, *kanjušarit*, *kanjušarenje* i *ukanjušit*. Na pitanje što je *kanjuš* odgovaraju stari ribari ovako:

Murter: *kanjuš* je dio lova koji ribar, član družine, ukrade prije podjele lovine.

Grohote, o. Šolta: *kanjuš* je dio lova koji ribar, član družine, potajno uzme iz hrpe prije podjele, a neribar pridošlica uprosi ili ukrade.

Bol, o. Brač: *kanjuš* je dio lova koji član družine dobije preko svog dijela.

Daje ga paron neovisno o količini lova, približno 1—2 kg po članu. Vela Luka, Korčula: *kanjuš* je dio ulova koji družina neprimjetno uzme prije podjele.

Za članove družine *kanjuš* je očito krađa. Ne pomaže ni ublaženi izraz »neprimjetno ili potajno uzimanje«. Tamo gdje je povjerenja odavno nestalo uveden je »paušalni« *kanjuš* vezan za osobu parona. No za nečlanove družine, za pridošlice, kanjuš je osim krađe još zarada i milostinja.

Riječ *kanjuš* nisam našao u rječnicima talijanskog jezika kojima splitske biblioteke raspolažu, čini se da je izmakla pažnji suvremenika pa i takvih kakav je bio Tommaseo — premda se u njegovom kraju *kanjuš* prakticirao »od pamtivijeka«.

Prvu vijest o *kanjušu* daje P. Skok u knjizi »Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu«, na str. 37: »Ova je riječ zabilježena u odredbama sindika inkvizitora mletačkih u Zadru iz g. 1769, gdje se određuje koliki mora biti »il cognusso« po osobi.« Na kraju Skok daje i tumačenje pojma: »Kanjuš znači, prema tome, priznanje za učinjenu uslugu pomagačima ribara, isto što i tal. *riconoscimento*, priznanje, nagrada.«

Drugi pisani podatak o *kanjušu* iznosi Ricardo d'Erco u svojoj knjizi »O ribolovu na istočnom Jadranu«. Na str. 102. on piše: »Pod tom *domaćom* (potertao D. E.) riječi podrazumijeva se običaj da se prisvajaju one srdele koje su se kod lova potegačom, u trenutku izvlačenja mreže iz mora u brod, zapetljale među njezina oka. Tim se običajem koriste oni koji su svojim radom pripomogli pri lovu, a ponekad i nepoznate osobe koje se baš zbog tog razloga približe potegačama.« I dalje: »Bivša dalmatinska vlada odlučila je naredbom od 30. septembra 1848. br. 19977/2077 da se ne mogu primijeniti nikakve posebne kaznene mjere zato da bi se ukinuo običaj koji je od *pamtivijeka* postojao (potertao D. E.), a da se ne izazovu neugodni prigovori i žalbe zainteresiranih...«

Toliko za sada o pojmu *kanjuša*.

KANJUŠAR je osoba koja se bavi *kanjušem*. To međutim bavljenje nema status zanimanja, nije trajne naravi. Za trajni posao kaže se (na o. Šolti): »ići NA«, a za povremene djelatnosti »ići U«. Tako npr: »ići u masline« znači ići u berbu maslina; »ići (ili hodit) na ribe« znači baviti se ribolovom, dok za samu radnju odlaska na ribanje postoji izraz »ići na more«. Kod *kanjuša* je iznimno u upotrebi i jedan i drugi izraz, ali »ići U *kanjuš*« označava sumnjiv posao i prevodim ga sa »ići u krađu«, dok »ići NA *kanjuš*« znači otići na more gdje se lovi riba sa svrhom da se dobije *kanjuš*.

Današnje značenje riječi *kanjušar* odgovara otprilike novopečenom pojmu »žicar«: to je čovjek koji na lak i sumnjiv način želi steći određenu korist.

KANJUŠIT je glagol koji označava radnju *kanjuša*. No u tom prvotnom i izvornom smislu danas ne postoji. Riječ je bila općenito raširena gdje i *kanjuš*. P. Skok u citiranom djelu piše na str. 37: »Pavlinović je zabilježio u Dalmaciji glagol *kanjušiti*, kojim se označuje hvatanje onih riba što preko mreže bježe, kad se pomaže ribarima.« I dalje: »Zore je zabilježio u Dubrovniku glagol »*kanjošiti* ili *ukanjošiti* u značenju »krasti ribice iz koša ribareva«. Iz drugih mjesta po Dalmaciji nijesam još dobio obavještenja o ovoj riječi.«

Akcentuacija

Opisane riječi imaju slijedeće naglaske:

<i>kanjūš</i>	— brzi naglasak na posljednjem slogu
<i>kanjūšar</i>	— brzi naglasak na pretposljednem slogu
<i>kanjūšit</i>	— brzi naglasak na pretposljednem slogu
<i>ukanjūšit</i>	— brzi naglasak na pretposljednem slogu
<i>kanjušārit</i>	— akut na pretposljednem slogu
<i>kanjušārenje</i>	— akut na srednjem slogu

Već sam spomenuo da riječ *kanjuš* zadržava isti oblik i isti akcent na svom govornom području Jadrana, što je uistinu rijetkost! Rijetkost je također i naglasak u riječi *kanjušar*. Prema pravilima čakavskog govora naglasak bi morao biti na posljednjem slogu, i to čakavski akut — kao u riječi *gospodar*. To međutim nije slučaj, pa *kanjuš* i tri izvedenice zadržavaju brzi naglasak svoje osnove. Naglasak je promijenjen istom u izvedenicama koje znače trajan oblik radnje.

Kao kuriozitet navodim ovdje i (jedine!) dvije riječi koje imaju isti dočetak kao i *kanjuš*. To su riječi *tanjuš* i *manjuš*, obje u govoru o. Šolte. Objе su imenice zbirne a znače:

tānjūš = skup ili hrpu tankih grana

mānjūš = skup ili hrpu malih stvari ili riba.

Na pitanje npr. »Jesi li ča uvati?« ribar odgovara: »Ništa, samo manjuš.« Ili »Nasika' san ništo tanjuši« znači: nasjekao sam malo tankih grana.

I jedna i druga riječ imaju brzi naglasak na prvom slogu, a drugi slog dug. Čuju se zapravo dva »u« kao kod silaznog akcenta. Premda nema nikakve genetske sličnosti između *kanjuša* s jedne i ovih imenica s druge strane, naveo sam ih iz razloga da potvrdim akcenatske zakone u kojima se kreću.

Ovdje prestaje moja uloga kao izvjestioca. Možda će vještiji poznavalac čakavštine pomnijim raščlanjivanjem izvući i drugačije zaključke. Kao što rekoh, *kanjušit* ne označava radnju *kanjuša*. To označuju izrazi »ići U ili NA kanjuš«. Nikad se za *kanjušara* koji obavlja *kanjuš* ne kaže da »kanjuši«, nego uvijek da »ide NA kanjuš«. Smisao pojma *kanjušiti* je: njuškati, tražiti priliku za krađu ili osobnu korist. Pa i kod opisanih pojmova (Pavlinović, Zore) *kanjušit* ne označava *kanjuš* ni kao radnju ni kao odnos, nego točno određeni čin koji s tim odnosom nema veze. Za suvremeni rječnik definiram pojam *kanjušit* kao: ići u krađu, vrebati zgodu za krađu i sl. Ili još »modernije«: »mirisati« krađu, »lovu« i sl.

UKANJUŠIT ima samo jedno značenje: ukrasti. Pravi smisao je zapravo steći nešto bez muke, isprostiti. Sinonimi: prisvojiti, izmamiti nešto na prijevaru i sl. *Ukanjušit* se upotrebljava u ribarskom govoru za mršav lov. Vjerojatno je i to pojmovno vezano s prijevarom ili prošnjom. Ako naime, ribar s mnogo pribora i truda uhvati malo ribe, kaže se da je »uka-

njušio«, što bismo mogli prevesti: isprosjačio od mora, prevario onih nekoliko ribica i sl. jer to u stvari i nije lov nego prava milostinja koju je od mora dobio.

KANJUŠARIT je trajni oblik glagola *kanjušit* i znači isto, ali u duljem trajanju.

KANJUŠARENJE je glagolska imenica od *kanjušarit* i označuje upravo radnju *kanjuša*, obavljanje tog posla, za razliku od *kanjuša* koji znači određeni odnos poslodavac-najamnik, a znači ujedno i predmet: količinu ribe koju pojedinac dobiva.

Postanak riječi *kanjuš*

Riječ *kanjuš* živi u govoru stanovništva na cijelom obalnom području istočnog Jadrana u istom obliku i s istim akcentom. Iznimku čini Cres gdje ta riječ glasi »konjuš«.

Upravo iz tog oblika P. Skok izvodi i njegovo porijeklo pa kaže: »I ova je riječ latinskoga porijekla. Ona odgovara tačno osnovi glagola *cognoscere*, priznati.« To je, koliko mi je poznato, i jedino naše tumačenje.

Nije mi namjera da opovrgnem Skokovu tvrdnju po kojoj je *konjuš* *cognoscere*. No da li to onda vrijedi i za *kanjuš*? Skok nigdje ne tumači kako to da je cijela istočna obala usvojila *kanjuš*, a samo Cres (možda i koji drugi kraj?) *konjuš*. Jesu li ta dva oblika identična, potječu li iz istog korijena? Po kojem je jezičnom zakonu samoglasnik O prešao u A? Ovaj me slučaj neobično podsjeća na pojam »parangal« koji je kao takav u govornoj praksi cijelog Mediterana, ali ga Skok zanemaruje i porijeklo veže uz istarsku inačicu »palinkar«! U najmanju ruku smiono.

Po mom sudu riječ *kanjuš* ne vuče svoje porijeklo iz glagola *cognoscere*, nego od riječi *canna* ili *cagniussa* — trstika. No da bih to dokazao moram problem detaljno objasniti i s praktične i s jezične strane.

a) Praktična strana problema

Iz prethodnog izlaganja o *kanjušu* uočljivo je da ta riječ ima više značenja. To će biti još uočljivije ako opišem nosioca tog posla — *kanjušara*. *Kanjušara* je bilo više vrsta:

1. *Pomagači*. Pomagači — *kanjušari* su bili većinom siromašniji seljaci (dakle NERibari) koji su u vrijeme lova na masovnu ribu silazili na mjesta izvlačenja mreža i pomagali ribarima. Od svog postanka pa sve do pojave motora ribarstvo je bilo ručni rad i igra na sreću. Ribarska družina brojila je najnužniji broj radnika potrebnih za normalan rad i normalne prilike. No te je normale na moru malo, pa je svaka pomoć sa strane bila dragocjena. Pomagači su zato bili cijenjeni i rado primljeni. Oni su bili neke vrsti rezervna momčad. Za svoj rad i ispomoć

dobivali su dio lovine — *kanjuš*. Za ovu dakle vrstu *kanjušara* Skokovo tumačenje potpuno odgovara.

2. *Lupeži*. U naseljenim mjestima uz more, a koja su ujedno bila i lovišta, ili u blizini lovišta, *kanjušara* je bilo mnogo više nego je potreba iziskivala. U tom mnoštvu pridošlica mnogi su se koristili prilikom da na nezakonit način dođu do ribe, bilo otimanjem bilo krađom. Prve je opisao Pavlinović, druge Zore. No sve su to još uvijek neribari pridošlice.
3. *Rentijeri*. Mogao bih reći i ucjenjivači, jer su svoj *kanjuš* iznuđivali. To su bili seljaci, vlasnici zemlje uz more, tj. uz »pošte« ili žala na koja su ribari istezali mreže. Za iskorištavanje zemljišta ti su vlasnici tražili naknadu. Ako se ribar nećkao, oni bi zaprijetili da će iznad pošte zapaliti oganj. U to vrijeme izvor svjetla bilo je borovo drvo koje je izgaralo na roštilju izvan pramca broda. Zapaliti drugi oganj uz more značilo je obezglaviti ribu ili je odvući izvan zahvata mreže. Ovakvih *kanjušara* bilo je malo, ali su svoja »prava« tražili glasno i nasilno.
4. *Prosjaci*. Na kraju ere *kanjušara* (tokom posljednjeg rata) ova je vrsta bila najbrojnija. Kao i svako prosjačenje i ovo je imalo različite nosioce: od nasrtljivaca do nijemih molitelja. Ovdje je dolazila do izraza ljudska solidarnost, a posebno prema starim, isluženim ribarima. Mnogi od njih nisu ni silazili u uvale, čekali bi ribare u putu. Dobivali su uvijek svoj skromni dio.
5. *Lovci*. U svakom primorskom mjestu bilo je u svim vremenima ljudi koji su bili vješti pojedinom načinu lova: jedan je bio strčunjak za lov ostima, drugi vršama, treći udicom. Mnogo je bilo onih koji su — kao i današnji ribiči — pecali ribu s kraja. Za to je potreban štap, šiba, nekoliko metara špaga, udice i mamac. Ali u lovu plave ribe svijećom, kad svjećar domami ribu bliže kraju, moguće je udicom s kraja i bez mamca uloviti skušu, lokardu i sl. ribu. Oduvijek važi nepisani zakon da riba u moru pripada svakome, odnosno da nije vlasništvo ribara dokle god je ovaj ne uhvati. Drugi pak zakon dozvoljava lov udicom svakome i svugdje (taj zakon vrijedi i danas kao pisani, osim u nekim gradskim lukama). No lovac *kanjušar* koji dočekuje jato plave ribe dolazi do lovine tuđom zaslugom, njegov je status prilično nejasan, on je nekako na međi dozvoljeno-nedozvoljeno.

Završavajući prikaz o *kanjušarima* ističem još jedanput da taj naziv pripada uvijek pridošlici neribaru, a nikad članu družine.

b) Jezična strana problema

Teza po kojoj je *konjuš-riconoscimento-nagrada*, vrijedi samo za jedan dio procesa, za samo jednu vrst učesnika: pomagače ribara. A što je s družinom? Ta je družina u svom uzimanju *kanjuša* pretjerala, pa je čak

morao intervenirati i mletački sindik inkvizitor. Zna se, družina je imala oduvijek svoj određeni dio lovine. Što će joj onda *kanjuš*? Na ta pitanja »riconoscimento« ne daje odgovor.

S jezičnog stajališta postavljam pitanje prelaska samoglasnika O u A. Skok vjerojatno dobro zna da je O u sličnim riječima vrlo postojan (npr. kontat — doticaj, konfužijun — pometnja i dr.), a da ne govorimo o prijedlogu *kontra*.

Poznato je također da je mletačka uprava preuzimala naše leksičko blago na različite načine: od obične transkripcije do prevođenja pojma na talijanski. Možda je tako »il cognusso« (ne)uspjela transkripcija *kanjuša*, koja se slučajno poklapa s latinskim *cognoscere*?

I sam Skok nije baš odlučan. Evo što piše na str. 61 cit. djela: »Za ilustraciju činjenice koliko mi još slabo poznajemo narodnu ribarsku terminologiju našega Jadrana, neka služi dopis anonimnoga staroga ribara iz Crikvenice. Na naše izvođenje na str. 37 on primjećuje da u Voloskom-Opatiji, a vjerojatno i u Lovranu (Istočna Istra) postoji kanjuša, riječ ž. r., koja znači nešto sasvim različito od riječi kanjuš ili konjuš, o kojoj je gore bilo govora. U istočnoj Istri u izrazima: grên na kanjušu ili grên lovit na kanjušu znači ova riječ »ribati sa trstikom«. Ovako se obično lovi riba samo pri uzburkanom moru i jedino sa grebena, nikada iz lađe. Na ovaj se način love u Voloskom i Opatiji glavoči, a u Lovranu naročito šargi. Glagol kanjušiti ne postoji u Istočnoj Istri. To je znak, da naša istarska riječ ž. r. kanjuša nema nikakve veze sa drugim našim posuđenicama kanjuš, konjuš, koje su muškog roda i od kojih postoje i glagolske i druge imenične izvedenice. Razlika u značenju utvrđuje nas također u uvjerenju da između posuđenica kanjuš ili konjuš i kanjuša nema nikakve veze.« Na njegov zaključak utječu tri činioca:

- *kanjuša* je ženskog, a *kanjuš* muškog roda,
- *kanjušom* se lovi s grebena, nikad iz lađe,
- glagol *kanjušiti* nije poznat u ist. Istri.

Čitajući citirane retke kao jezikoslovac imam jedan stav, ali kao ribar potpuno drugi. Ako je Skok na temelju takvih podataka stvarao svoje zaključke, onda ih u najmanju ruku valja ponovo provjeriti. Imam dojam da je i Skok bio samo pridošlica, izletnik na ovoj obali. Čuo je doduše zvonjavu (čakavsku), ali nije upoznao zvono ni zvonik. Uzmimo samo primjer trstike.

Trstika *kanjuša* univerzalno je sredstvo ribolova, poznata svim narodima i vremenima. To je još uvijek suvremeni ribički štap. Koliko je trstika kao ribički štap bila dugo u upotrebi govori i ovaj podatak: na o. Šolti lov s kraja zove se »na tršćicu«, pa makar štap i ne bio od trstike, nego od drugoga drveta. Lov trstikom je pravi užitak, ali ne kad je more uzburkano nego kad je mirno. Tada lovac vidi ribu koju lovi, prepoznaje onu koja nasrće na mamac, pa prema vrsti ribe mijenja i svoju taktiku. Jednoj ribi pušta da mamac ne samo stavi u usta nego i da ga proguta,

dok drugu ribu nastoji uhvatiti naglim trzajem, čim dotakne mamac. To sve znaju i djeca, pa je upravo neshvatljivo od koga je i kakve je podatke dobio Skok.

No istinito je ono o lovu na šarge. Za taj lov more treba da bude uzburkano, a nebo oblačno. Šargi vole određena mjesta, koje zovemo *šargerama*, no to sve ide u ribarsku tehniku, koju ni većina ribiča običnom udicom ne poznaje.

Međutim najvažnije u ovome jest lov trstikom s lađe, za koji Skok kaže da ne postoji. U lovu na plavu ribu svijećom, kad se jato digne bliže površini, posada *svičarice* lovi na *panulu*. To je kratka šiba (trstika) s nekoliko metara špaga i s malom udicom na kraju — bez mamca, jer kao mamac služi sama udica. Uvijek u jatu male ribe ima i veće kao što su skuša, lokarda, sarun i sl. Čim udica dodirne površinu, na nju se zalijeću skuše (i druge ribe). Ovisno o količini ribe i duljini lova posada zna uloviti popriličnu količinu te cijenjene ribe. Ta lovina ne ide u zajedničku hrpu i ostaje vlasnost posade. To je njihov *kanjuš*. Lov udicom s kraja zove se »na tršćicu« pa makar štap bio od česmине, a lov udicom s broda zove se »na panulu« pa makar štap bio od trstike. Tako je u naše dane, ne znam je li u stara vremena naziv bio drugačiji. Očito je dakle da u prvom slučaju dajemo naziv po sredstvu lova, a u drugom po načinu lova.

U prijašnja vremena postojali su da tako kažem profesionalni *panulari*. Nisu bili članovi družine, ali su išli redovito u ribolov, i to samo u *svičaricu* da bi mogli loviti na udicu. I oni su dakako pomagali ribarima u pripremi i raspreni. Neki su *panulari* išli u lov iz hobija, neki iz potrebe. Razvoj tehnike dokrajčio je potpuno trstičare s kraja, ali su *panulari* s broda i danas aktivni.

Ovako opširan prikaz bio je potreban da bi i manje upućeni u ribarstvo dobili nužno znanje.

Ako prihvatimo tezu da je *kanjuš* u stvari *kanjuša* trstika, kako je onda sredstvo za lov nametnulo svoje ime određenom odnosu i postalo institucija?

Ovdje se vraćam ponovo na *kanjušara* — lovca. Trstika kao osobno sredstvo lova nije opasna. Nije to čak ni danas u poplavi ribara i sredstava za ribolov. No ako staru potegaču dočeka četa trstičara — to je već opasnost od koje se ribar morao braniti. Kako? I jedan i drugi imaju formalno ista prava. Stvar je dakle nagodbe da lovac s kraja i lovac s broda usklade svoje interese, a najjednostavniji izlaz jest uključivanje onih s kraja u proces, ispomoc družini. To su mnogi učinili, a mnogi i nisu, pa je ta podjela ostala do kraja epohe: *kanjuš* zarađen, *kanjuš* ukraden.

Nešto drugačiji odnos vladao je u krugu družine. Lov udicom bio je moguć samo malom broju članova. On je doduše gubio svoju vrijednost kako je ribarska tehnika napredovala: najprije uvođenje acetilnskog svje-

tla, kasnije petroleja i plina, zatim zamjena potegača plivaricama. No u malom ribarstvu, u lovu plave ribe na zabod (mrežama stajaćicama) lov udicom za vrijeme svićenja, poprimao je ponekad i razmjere raspre. Vlasnik ribar požurivao je *svičara* da krene prema »pošti«, a posadi *svičarice* nije se žurilo, ako je lov *panulom* bio izdašan. Posada *svičarica* nastojala je uvijek osigurati sebi pristojan *kanjuš*, dakako na štetu *parona*.

Kad to nije uspijevalo lovom, članovi su se koristili mrakom, dio ribe su krili bilo u brodu bilo na kraju. Kad bi se brod primakao kraju, ili kad su ribu vadili iz mreže, a to je bivalo uvijek uz kraj, neki bi iskoristili priliku i bacali bolju ribu na kraj kad ih nitko nije vidio. Poslije bi ribu pokupili.

Iako se dakle pojam *kanjušar* ne odnosi na člana družine, ipak je praksa *kanjuša* bila u družini na neki način institucionalizirana. Kao takva nadživjela je prvotni oblik odnosa i sredstva i prilagođavala se rastu tehnike.

Očito je, dakle, da je trstika *kanjuša* kao sredstvo lova bilo u upotrebi na kopnu i na brodu. Isto tako i *kanjuš* kao odnos, institucija, obuhvaćao je jednako družinu kao i pridošlice pomagače ribara.

Na osnovu svega iznijetog zaključujem da je *kanjuš* zapravo *kanjuš*, trstika, dakle u početku sredstvo za lov, a tek kasnije pretvoren u odnos, instituciju.

LITERATURA

- Petar Skok*: Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu, Split 1933.
Ricardo d'Erco: O ribolovu na istočnom Jadranu, Zagreb 1973.
Ivo Tatinja: O postanku dviju ribarskih riječi
»Morsko ribarstvo« 1962/1-2
Dobroslav Elezović: Kanjuš, »M. R.« 1975/3